

**SAMARQAND, QASHQADARYO SURXONDARYO VILOYATLARIDA
AMALGA OSHIRILAYOTGAN ILMIY SAFARDAN TOSHKENT
BOTANIKA BOG'I TABIIY FLORA O'SIMLIKLAR
KOLLEKSIYASIGA KELITIRILGAN *TULIPA.L* TURLAR
BIOEKOLOGIYASI VA MORFOLOGIYASI**

Mamadaliyeva Sobira Bahodir qizi

kichik ilmiy xodim

«Tabiiy flora o'simliklar intraduksiya»

Fanlar akademiyasi huzuridagi Toshkent botanika bog'i

E-mail: Sobirabahodirzoda@gmail.com

Turgunov Mirabdulla Dehkanovich

laboratoriya mudiri,

«Tabiiy flora o'simliklar intraduksiya»

Fanlar akademiyasi huzuridagi Toshkent botanika bog'i

E-mail: mirabdulla-turgunov@mail.ru

Anotatsiya: Ushbu maqolada Samarqand, Qashqadaryo Surxondaryo viloyatlarida amalga oshirilayotgan ilmiy safardan Toshkent botanika bog'i Tabiiy flora o'simliklar kolleksiyasiga keltirilgan *Tulipa.L* turlar haqida so'z boradi. O'zbekiston florasiga mansub *Tulipa L.* turkumi vakillarining tarqalishi, noyoblighi va Qizil kitobga kiritilgan turlari haqida ham ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'z, *Tulipa L.*, introduksiya, reintroduksiya, biologik xilma-xillik.

O'rta Osiyo lolalarning kelib chiqish markazi va turlarning turli - tumanligi eng yuqori bo'lgan hudud hisoblanadi. Bu yerda lola turlarining hosil bo'lishining tarixiy tarkib topgan to'rtta o'choqlari mavjudligi aniqlangan. 1.O'rta Osiyoning cho'llarida va yarim cho'llarida, boshqasi-baland tog'larda, joylashgan. Uchinchi o'chog'i Pomir-Oloy tog'laridan topilgan. To'rtinchisi esa G'arbiy-Tyan-Shanning adirlari va tog'lariga to'g'ri kelib, barcha o'choqlar o'ziga xosligi bilan ajralib turadi.

A.I.Vvedenskiy va S.S Kovalevskayaning ma'lumotlariga qaraganda O'rta Osiyoda lolalarning 63 ta turlari o'sadi.[1].

Lola turlarini o'rganishga atoqli botanik olim A.I.Vvedenskiy ulkan hissa qo'shgan. U lolalarning 12 ta yangi turlarini kashf etgan[3].

Materiallar va uslublar.

Bizning tadqiqotimizning obyekti O'zbekiston Respublikasining Qizil kitobiga kiritilgan noyob, endim lola (*Tulipa L.*) turlari ustida kuzatuv hamda tadqiqot ishlarini olib borish hisoblanadi.

Zamonaviy tadqiqotlar natijasiga ko'ra turkum turlarini 100 dan ortiq vakillari aniqlangan. Ayni paytda *Tulipa* turkumining O'zbekiston florasida 34 turi ro'yxatga olingan.[4]

Quyida biz 4 ta tur vakillari bilan tanishamiz:

T. carinata Vved.-Pushtakli lola, Pomir-Oloyning janubi g'arbidagi kamyob, endem o'simlik. Hayotiy shakli bo'yi 15-50 sm orasidagi ko'p yillik piyozli o't. Botanik ta'rifi va tarqalishi piyozi tuxumsimon, diametric 1,5- sm, qobig'I charmsimon qora-qo'ng'ir rangli, ichki tomoni qalin tukli. Barglari 3-4 ta. Guli yakka, qizil yoki pushti rangli. Gulining tubi sariq yoki och sariq. Changchi iplari qora, changdoni qora yoki qizg'ish ba'zan sariq. May-Iyunda gullab, iyul avgust oylarida mevasi yetiladi. Ko'xitang, Boysun, Hisor tizmasida tarqalgan. Tog'ning o'rta qismidagi toshli va mayda zarra yonbag'irliklarida o'sadi. yakka yakka xolda tarqalgan. Urug'idan va piyozidan ko'payadi.[2]. (*1-rasm.*)

T. korolkowii Regel Janubi-G'arbiy Tyan-Shan va Pomir-Oloydagi arealga ajralgan, kamyob o'simlik turi bo'lib uzunligi 10-20 smga yetadigan ko'p yillik piyozli o't. Piyoz tuxumsimon, diametri 2,5 sm qobig'I ichki tomonining yuqori qismi sertuk. Barglari 3 ta, egri-bugri. Guli yakka, qizil tubi qora Changchi iplarining pastki qismi qora yuqori qismi esa qizil, tubi qora. Changchi iplarining pastki qismi qora, yuqori qismi esa qizil. Ba'zan changchi iplari qora yoki qizil. Changdoni sariq. Mart aprel oylarida gullab, iyun-iyulda mevasi yetiladi. Tarqalish areali Ko'xitang tizmasining Kampitepa, Shalkon, Sherjon, Boysun tizmasining Boysun shahri atroflarida, tarqalgan. Kamayib ketayotgan tur. Asosan chorva mollarining boqilishi oqibatida kamayib ketmoqda.[2]. (*2-rasm.*)

T. tubergeniana Hoog Janubi-G'arbiy Pomir-Oloydagi kamyob yo'qolish arafasidagi tur bo'lib bo'yi 10-40 smga yetadigan ko'p yillik piyozli o't. Piyoz tuxumsimon, diametric 3-5 sm, qobig'I jigarrang yoki qo'ng'ir, ichki tomoni torsimon chalkash momiq tukli. Barglari 3 ta gulidan uzun. Gullari yakka yirik diametric 6-7 sm qizil, tubi qora och sariq, gardishsimon dog'li. Changchi iplari qora changdonlari binafsha rangli. Aprelda gullab, iyun iyul oylarida mevasi yetiladi. Tarqalish areali Hisor tog' tizmasining Boysun tog'larida Sina qishlog'i atrofida, To'palang daryosi xavzasida hamda Ko'xitang tog'li hududlarida o'sadi.[2]. (*3-rasm.*)

T. lanata Regel. Pomir oloydagi kamyob, endamik o'simlik turi hbo'lib bo'yi 15-40 sm ga yetadigan ko'p yillik piyozli o't o'simlik. Piyoz tuxumsimon, diametri 4 sm gacha qobig'i yupqa-charmsimon, qo'ng'ir rangli ichki tomoni qalin, uzun tuklar bilan qoplangan. Barglari 4 tagacha, chetlari egri-bugri. Guli yakka, diametric 5-6 sm,

gulqo'rg'oni qizil, asosi qo'ng'ir yoki qora. Oq-sariq hoshiyali. Changchi iplari qisqa tubi qora uchburchak shaklda. Changdonlari qizg'ish qora, tub qismi, oq. Aprel-may oylarida gullab, iyunda mevasi yetiladi. Tarqalish areali Ko'xitang tizmasining Vandop, Sherjon, Kampirtepa, Shalkon, hududlarida Boysun tizmasining Omonxona, Bobotog; hamda Kentala qishlog'ining yuqori qismida Qizilsoy hududlarida mayda zarra tuproqli gelli mayda zarra tuproqli d.s 1000-1800 m baland shag'alli tuproqlarda o'sadi.[2]. (4-rasm).

1-rasm Tulipa carinata Vved

2-rasm Tulipa korolkowii Regel

3-rasm *Tulipa tubergeniana* Hoog

4-rasm *Tulipa lanata* Regel

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. K.SH.Tojibaev, R.U.Qodirov., O'zbekiston lolalari «Sharq» nashriyoti matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent – 2010.-224 b.
2. Ўзбекистон Республикасининг Қизил китоби, I жилд: Ўсимликлар; Ф.Ў.Ҳасановнинг умумий таҳрири остида. Т.: "Chinor ENK" экологик-ноширлик компанияси. - 356 б.
3. Введенский А.И., Ковалевская С.С Tulipa L.- Тюлпан . Определитель растений Средей Азии. Ташкент: Фан , Т.П, 1971, с.94-109.
4. Введенский А.И Род Tulipa L Флора Узбекистана. Т.1. Ташкент, 1941.с. 473-485

